

Приблуда Людмила Михайлівна
Приблуда Людмила Михайловна
Prybluda Lyudmila Mykhaylivna

Функції мовної метафори у творчості українських письменників-постмодерністів (на матеріалі творчості Ю. Андруховича, Т. Антиповича, Ю. Винничка, С. Жадана, О. Забарно, Ю. Іздрика, О. Ірванця, Ю. Покальчука).

Функции языковой метафоры в творчестве украинских писателей-постмодернистов (на материале творчества Ю. Андруховича, Т. Антиповича, Ю. Винничука, С. Жадана, А. Забарного, Ю. Издрика, А. Ирванца, Ю. Покальчука).

The functions of linguistic metaphor in literature of Ukrainian writers-postmodernists (on material of small prose J. Andrukhovych, T. Antyhuvych, U. Vuvuchych, S. Zhadan, O. Zabarnyj, J. Izdryk, O. Irvanets, J. Pokalchuk).

Ключові слова: мовна метафора, метафоричне перенесення, стилістичні функції.

Ключевые слова: языковая метафора, метафорические переносы, стилистические функции.

Key words: language metaphor, metaphorical transfer, stylistic features.

Джерело: Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. – С. 363-367.

Метафора є одним із найпродуктивніших засобів збагачення мови, виявом мовної економії. Її універсальність має вияв у просторі й у часі, структурі мови та в її функціонуванні [15, с. 5].

Метафора як мовна одиниця вторинної номінації розкриває зміст або призначення невідомого предмета через властивості й дії відомого. Вона є одним із засобів пізнання реальності, осягнення свідомості, реалізації мовного потенціалу шляхом трансформації сфер номенів: від конкретної

до абстрактної, від матеріальної до духовної. Метафоризація є потужним засобом розвитку і збагачення семантики і функцій слів [12, с. 145].

В історії дослідження метафори виділяють декілька періодів: античний, медієвальний, Нового часу й сучасний. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки метафору кваліфікують у вузькому та широкому розумінні. Перший підхід визначає метафору як явище, що ґрунтується на перенесенні форми мовної одиниці або оформлення мовної категорії з одного об'єкта, явища, дії ознаки на інший на основі подібності між цими об'єктами з метою характеристики або номінації (Н.Арутюнова, О.Тараненко) [10, с. 6]. Широке розуміння терміна “метафора” зводиться до позначення переносного значення взагалі.

В останні десятиліття пояснення механізму метафори здійснюють в когнітивному аспекті. Так, Г. Складєвська витлумачує метафору як “вторинну номінацію з обов'язковим збереженням семантичної двоплановості та образного елемента” [15, с. 12].

Дослідники метафори розглядають її як на художній засіб і аналізують її насамперед на матеріалі художньої прози. Метафоричні перенесення розглядають як спосіб творення мовної картини світу.

Як засвідчують дослідження, емоційний колорит художньої прози особливо виразно постає завдяки використанню семантико-стилістичних мовних засобів, одним із яких є метафора. О. Тищенко процес метафоризації окреслює так: людина бачить і безпосередньо відчуває предмет (чи явище) дійсності, що вже означений словом, аналізує його, порівнює з іншим і дає йому нове визначення; людина не бачить безпосередньо предмет, але в її свідомості виникає образ цього предмета, що звичайно позначений певним словом, і дає йому нове значення [17, с. 39].

Залежно від ознаки, покладеної в основу метафоричного перенесення, можна виокремити такі моделі:

I. Модель “тварина” → “людина”: 1) назва тварини → людина, подібна до цієї тварини за порівнюваними інтелектуальними здібностями, характером, особливостями поведінки, напр.: *свин, свиня, підсвинок, кобила, теличка, козел, котяра, кошеня, киця, бик, кінь, кобель, кляча, телля, кролик, тюлень, пес, бульдог, хорт, кабан, бегемот, змія, жаба, ластівка, сокіл, чайка, канарейка, какаду, марабу*. Пор.: *Йому було тоді неймовірно добре, і він так любив її в ту мить, але ще більше любив самого себе за те, що він такий крутий самець, такий **котяра**...* [13, с. 30]; – *Що я маю з тобою робити. Ти ж зовсім ще **курча**!!!* [13, с. 163]; *Відчиняє Магда, в ганчір'ї вся, і в руці ганчірка, а син, **порося**, накидається прямо з порога* [1, с. 133]; *Якось уранці поліз, **свиня**. Вже йому було десь чотирнадцять із гаком* [13, с. 198]; *І ми вже знали, що увечері прийде п'яна з сільського кафе обов'язково з якимось **кобелем**, і будуть вони хойдокатись по п'яниці ще з годину або більше...* [13, с. 148]; *Півдня провеїтались і вреїті склеїли якраз трьох **теличок*** [13, с. 125]; *Гриць – тупуватий страхонуд (причому, як і кожен – вибачте на слові – **бичара**, свою похливість видає за обережність)* [9, с. 71]; *Зараз, одну хвилиночку, **кицюню**, і все буде добре...* [11, с. 30]; *Я ще такого не бачила. **Кролик** якийсь, їй-богу* [1, с. 145]; – *Ого! Ну й клубок! І завжди жінка в центрі... – Та вже ж і не тільки жінка – і той **підсвинок**, що на неї заліз теж* [13, с. 81]; *Ти – моя **жабка**...* [1, с. 144]; ***Соколами** злетілись брати в цей край, хоча знали: нема їхньої неньки* [8, с. 18]; *А мати **ластівкою** кинулась до синів, вмить поклала їх на землю та й прикрила собою...* [8, с. 19]; *Правда вся гірка, моя ти **канарєчка*** [1, с. 155]; *Це правда запахів. Це правда тіла. – Гірка у тебе правда, **какаду*** [1, с. 155]; 2) частина тіла людини → частина тіла тварини, напр.: *грива, ласти, лапи, клешні, кігті, паща, морда, писок, рило, тріщала*. Пор.: – *Погана робота, – іронізує детектив. – У вас гірша, – я нахилиюсь над ногою, щоб моя порепана **морда** була ближче до Пікусової* [1, с. 28]; *Рюрик тріщить **тріщалкою**, наче гримуча змія* [1, с. 11]; – *А жерти ти хочеш? У-у-у, в **рило** дам! – без*

злості погрожую я, ведучи їх у напрямку метро [1, с. 10]; – Стули **писок!** Виведіть його звідси! – верещить Пікус охороні, яка стирчить за дверима [1, с. 28]; Син полку підходить до рукомильника і думає: зараз мене порве. І менеджери дивляться на нього, прикрившись **ластами**, і думають: о, зараз його порве, його порве [19, с. 147]; – Прибери свої **лапи**, я сваритися з тобою хочу! [1, с. 145]; Заткай свою смердючу **пащеку** і слухай сюди [9, с. 19]; 3) житло тварини → житло людини, напр.: лігво, нора, конура, гніздо. Пор.: На обід вони всі розповзались, повертались до своїх не протоплених **гнізд**... [6, с. 226]; 3 барів із гральними автоматами викидали останніх нічних відвідувачів, ті безтурботно підіймались і тяглися до своїх **нір**, забуваючи всі нічні програші й пригоди [7, с. 223]; Але ти не тільки у Львові, ти ще й у **лігві**, чи як це назвати – у печері – чаклуна ?! [11, с. 80]; ; 4) сукупність тварин → група людей, напр.: стадо, зграя, гурт, табун. Пор.: Три роки тому я став поводитирем цього сумного **стада** [1, с. 4]; Вже перед самою відправкою з вузлової станції до нього впурхнула **зграйка** дівчат-студенток [8, с. 22]; 5) дія людини, спрямована на тварину → дія людини, спрямована на іншу людину, напр.: заарканити, захомутати. Пор.: Панночка вирішила мене **захомутати**, вийти заміж за іноземця – мрія кожної порядної дівчини [4, с. 21].

II. Модель “**рослина** → **людина**”: 1) назва рослини або її частини → людина, схожа на відповідну рослину або подібна до неї за певними ознаками, напр.: лілея, ягідка, лопух, дуб, дерево, огірок. Пор.: Не воював, не вбивав, не голодував, батьківщину не продавав, армію закосив, смертельними хворобами не хворів. Ти – **огірок** [1, с. 157]; Каже Класик: “Я до тебе ось устав, на любов твою пристав, і тебе, мою **лілею**, тепер навчу любитися з землею [1, с. 143]; І той другий – Бодьо, якого один з викладачів прозвав “**дуб-дерево**” [4, с. 10]; 2) стадія розвитку рослини → стадія розвитку людини, напр.: буяти, цвісти, квітнути, дозрівати. Пор.: Він – енергія юні, паросток, початок, **цвітіння**, сила землі [13, с. 203]; Життя **буяло** [13, с. 139].

III. Модель “**нежива природа → людина**”: небесне тіло → оцінка стану людини в суспільстві, напр.: *зірка, сонце, комета*. Пор.: *Тепер викладає фізкультуру в якомусь інституті, але нещодавно написав книжку, типу роман, зі спортивного життя, і всі про нього заговорили знов. Одне слово – зірка* [13, с. 22].

IV. Модель “**живі істоти → нежива природа, рослини**”: частина тіла живої істоти → об’єкт неживої природи, зокрема рельєфу, напр.: *жила, рельєф, хребет*. Пор.: – *Я ж вам говорю – ніша вільна, у двохмільйонному місті жодного клубу для геїв! Це ж золота жи́ла* [6, с. 203].

V. Модель “**фізичні характеристики предметів і речовин, фізичні процеси → людина**”: 1) просторова характеристика предмета → почуття, характер людини, напр.: *глибокий, широкий, дрібний, високий*. Пор.: *З того часу змінювались лише ціни на алкоголь, головні ж учасники, постійні клієнти, лишались при своїх ролях, кожен на своєму місці, тому й говорити про них я можу безпосередньо, з придиhamням, теплом і глибокою ненавистю* [7, с. 166]; *Глибока* печаль не завадила все ж Бодьові *напихатися консервою* [4, с. 25]; 2) горіння → почуття, напр.: *згасати, палати, спалахнути*. Пор.: *...а його зад абсолютно незайманий, що свідчить про велику порядність рецидивіста Плакси або про згасання його статевої активності* [1, с. 85]; 3) фізичний процес, фізичний стан або характеристика → стан людини, напр.: *гнити, розкладатися, розпадатися*. Пор.: *Тут вони гниють, випорожнюються і щодня пожирають свої двадцять грамів масла, а щонеділі – два натвердо зварених яйця* [19, с. 9].

VI. Модель “**створені людиною предмети, речовини, матеріали → людина**”: механізм, його характеристика, виконувана ним дія → характеристика людини за зовнішністю, особливостями характеру або поведінки, напр.: *робот, машина, автомат, фари*. Пор.: *Проходить чергова зміна караулу: теліпання автоматів і рівномірний тупіт чобіт,*

вервечка безнадійно стомлених **роботів** на чолі з механічним сержантом, в якого осо-ось повідлітають надміру тонкі ноги [19, с. 8].

VII. Модель “**міфічні істоти** → **людина**”: *яга, демон, сатана, чорт*. Пор.: *Обивателі нявчать і кричать: “В дурку тебе, мати-перемати, ти – бестижа баба **яга**, тьху, кістяна нога, думаєш, красива як нага!?”* [1, с. 244]; – *О, **чорти**, дають!* – усміхнувся в сиві вуса Петро Максимович, мій сусіда зліва [8, с. 22].

Мовознавці стверджують, що метафорично може бути використана будь-яка частина мови [3, с. 160]. Однак процес метафоризації зводиться до транспозиції значення іменника, прикметника та дієслова. Відповідно можемо вести мову про іменникову, прикметникову та дієслівну метафору.

Іменник порівняно з іншими частинами мови передає ознаку предмета в найбільш узагальненій предметній формі. Тому іменникова метафора – це метафора-номінація, яка слугує для називання предметів навколишньої дійсності. Ознаки предмета чи явища, назва якого набуває метафоричного значення, конотації, що супроводжують слово-оболонку, відіграють найбільшу роль у процесі метафоризації [5, с. 3]. У малій прозі письменників іменникова метафора виконує не лише номінативну функцію, а й має яскраве емоційно-оцінне забарвлення. Пор.: *Григорій ледве стримався, щоби не сказати – іди подивись у дзеркало, ти, стара перезріла **шкапо**...* [13, с. 130]; *Не поясниш такому **бику** дурному, що невіста Класика потребує іншого дому і що їй на шляху буття крутому ковбаса не потрібна* [1, с. 134]; *У мене справ нерозкритих мішок, а я стирчу, тав ловлю та інших престарілих **пташок**, зів’ялих назавжди, навіки* [1, с. 132].

Метафоричне значення іменника найчастіше реалізується у сполученні з якісними прикметниками чи дієприкметниками, які уточнюють ознаки метафоризованих іменників. Пор.: *Детектив Пікус, **посивілий хорт**, все принохуватиметься, як до ладану – чорт, доки йтиме в аптеку по ліки* [1, с. 143]; *...це роблять на пляжах **заморські***

козли, – ті, що складають пазли, лузають кросворди, грають у гольф, годинами сперечаються про найяскравіший гол [1, с. 139]; Олігарх приїхав із Африки ф досі живе таки з нею, **невірною кобилою**, але вони майже не спілкуються, сплять на різних поверхах його холодного палацу [1, с. 56]; Другим був маленький Ростик. Цей нагадував мені **велике кошеня** [13, с. 210]; Детектив Пікус – **похмурий носатий пес...** [1, с. 130]; А от я десь читав, що у жінок душі немає. – І це, стопудово, придумали мужики, щоб із жінки зробити **роботящу клячу** [1, с. 155]; Я – буденне тіло з порепаною спиною! З прогумованою спиною. З просмаленою спиною. Я – солом'яний бичок! **Дохлий солом'яний бичок** [1, с. 32]. – Ти, **кобель невігуляний!** Чому людям спати не даєш? [8, с. 80].

Однією з найцікавіших стилістичних фігур, яка ґрунтується на транспозиції, є дієслівна метафора. А. Єфімов зазначає: “Будучи присудком, і взагалі центром, який організовує фразу, дієслово, вжите метафорично, часто тягне за собою метафоризацію інших, пов'язаних із ним слів” [18; 234]. Особливу експресивність дієслова дослідники пояснюють багатством і багатозначністю його семантичної структури. Н.Д. Арутюнова говорить, що фокусом метафори є не іменник з конкретним значенням, а ознакове слово. Метафора створюється через предикацію основному суб'єктові ознак допоміжного суб'єкта [5]. Дослідниця наголошує на провідній ролі дієслова в процесі метафоризації, оскільки функцію предикації найчастіше виконує саме ця частина мови.

Дієслівна метафора, ужита у творчості письменників ХХІ ст., виражає активну ознаку предмета, його динаміку і передає інформацію про процесуальність, змінність та діяльність. Напр.: *Він – енергія юні, паросток, початок, цвітіння, сила землі* [13, с. 203]; *Життя буяло* [13, с. 139].

З погляду семантичного наповнення цікавими є метафори *кам'яний, закам'яніти, скам'яніти*, які реалізують заперечну семантику. напр.: *Тимко скам'янів вражений* [9, с. 29]. Мотиваційною ознакою такого

метафоричного перенесення слугує нерухомість, холодність каменю, з яким асоціюють нерухомість людини під впливом якого-небудь сильного враження, переживання.

Увиразнювальну функцію виконують фразеологічні метафоричні перенесення, напр.: *стріляні горобці, ловити тав*. Пор.: *Бо ж усі без винятку були зухами і стріляними горобцями на другому році служби* [19, с. 38]; *У мене справ нерозкритих мішок, а я стирчу, тав ловлю та інших престарілих пташок, зів'ялих назавжди, навіки* [1, с. 132]. Створені в поезії, Біблії, образній прозі, вони дістали широке розповсюдження і стали відомими всім. Використання фразеологічних метафор допомагає образно змалювати й об'єктивну дійсність і зображуваних персонажів.

Отже, у творчості письменників постмодерного періоду метафора виконує номінативну й еміційно-експресивну функції й допомагає створити та передати колорит зображуваного явища. Метафора як різновид вторинної номінації являє собою складне й багатогранне явище, яке відображає змінну багатообразну пізнавальну діяльність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипович Т. Тіло і доля. – К.: Факт, 2008. – 160 с. – (Сер. “Exception excipiendo”).
2. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) / Н.Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. – С. 147 – 173.
3. Блэк Макс. Метафора. // Теория метафоры: Сборник: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – С. 153-172.
4. Винничук Ю. Груші в тісті. – Львів: ЛА “Піраміда”, – 2010. – 288 с.
5. Дацишин Х. Морфологічний і синтаксичний принцип структурної класифікації метафор у політичному дискурсі.
http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/Internet/PART-6_12.htm

6. Жадан С.В. Бік Мак та інші історії: книга вибраних оповідань / С.В. Жадан; худож.-оформлювач О.Г. Жуков. – Харків: Фоліо, 2011. – 314 с. (Графіті).
7. Жадан С.В. Гімн демократичної молоді / С.В. Жадан; худож.-оформлювач І.В. Осіпов. – Харків: Фоліо, 2011. – 233 с. (Графіті).
8. Забарний О.В. Калинова сповідь. Проза. – К., 2010. – 94 с.
9. Ю.Іздрик. Таке. – Харків: Видавництво “Клуб сімейного дозвілля”, 2010. – 268 с.
10. Ільченко О.А. Метафоричні словосполучення в мові української преси ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.А. Ільченко – Харків – 2012. – 20 с.
11. Ірванець О.В. Загальний аналіз: оповідання, повість / О.В. Ірванець; худож.-оформлювач О.М. Артеменко. – Харків: Фоліо, 2010. – 219 с. (Графіті).
12. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2003. – 311 с.
13. Покальчук Ю.В. Анатомія гріха / худож.-оформлювач С.І. Правдюк. – Харків: Фоліо, 2008. – 251 с. (Графіті).
14. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: підруч. / О.Д. Пономарів – К.: Либідь, 1992. – 247 с.
15. Складєвская Г.Н. Метафора в системе языка / Галина Николаевна Складєвская. – СПб.: “Наука”, 1993. – 146 с.
16. Словник української мови / В 11-ти т. – К., 1970-1980.
17. Тищенко О. М. Метафора Євгена Маланюка (семантично-функціональний аспект): [Монографія] / О. М. Тищенко; НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2004. – 141 с.
18. Тошович Бранко. Структура глагольної метафори // Stylistyka slowianska. – Opole, 1998. – Т. VII. – С. 228-255.

19. Трициліндровий двигун любові / Ю. Андрухович; Л. Дереш; С. Жадан; худож.-оформлювач О.Г. Жуков. – Харків: Фоліо, 2008. – 219 с. – (Графіті).